

Füzuli irsi: ali ideyalar və yüksək estetik zövq qaynağı

Kamal Camalov,

Əməkdar müəllim, Pedaqogika elmləri doktoru,
professor

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 25 yanvar 2024-cü ildə dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 530 illiyinin qeyd olunması ilə bağlı Sərəncam imzaladı. Bu Sərəncam Şərq və dünya mədəniyyətini qiymətli əsərləri ilə zənginləşdirmiş, hərtərəfli biliyə malik, insana ilahi məhəbbət aşılayan, oxucusunu ulvi ideyalarla yaşamağa çağıran və pedaqoji fikrin inkişafında müstəsna yer tutan Məhəmməd Füzuli irsinin tədqiqi və təbliğinə mühüm təkan verdi. Yaradıcılığı ümmana bənzəyən Məhəmməd Füzulinin irsinə, ideya və görüşlərinə Ulu öndər Heydər Əliyev də vaxtilə çox yüksək dəyər vermişdi: "Biz bu gün də, gələcəkdə də öz həyatımızda, öz işimizdə Füzulinin yaratdığı mənəvi dəyərlərdən istifadə edərək xalqımızı xoşbəxt gələcəyə aparacağıq".

Əsərlərini oxuduqca görürük ki, Füzuli həm də yüksək mülahizəyə malik bir pedaqoq olub. Füzuli öz elmi və düşüncələrini irəli sürərkən lazım gələndə Sokratdan, Platondan, Aristoteldən, Miletli Falesdən, Anoksaqordan, Miletli Empedokldan, Pifaqordan, Plutarxdan, Heraklitdən, İbn Sinadan, digərlərindən də sitatlar gətirir və bu kimi alimlərin fikrini ehtiramla şərh edir. Əxlaqın mənşəyi və mahiyyətini düzgün aydınlaşdıran Məhəmməd Füzuli belə nəticəyə gəlir ki, əgər məsələ ata sözünü və ya müdrik sözləri sadəcə əzbərləməkdən ibarət olsaydı, onda əxlaq tərbiyəsinə ehtiyac qalmazdı, resept və düsturlar verməklə cəmiyyətdəki əxlaqi qəbahətləri asanlıqla aradan qaldırmaq olardı. "Lütfün əlası sözün mənasını bilməkdir" - deyən Məhəmməd Füzuli az sözlə nəcib insani xüsusiyyətləri obrazlı şəkildə ifadə etmişdi. Söz sənətinin dahi ustad "özünün az bir zamanda böyük şöhrət qazanmasına baxmayaraq, biliksiz şeirin təməli olmadığını bilərək, elmləri dərinlən öyrənməyə başlamışdı".

Bədii təfəkkür dairəsi geniş və zəngin olan Füzuli "şeyrə hər şeydən əvvəl, həyatın məhsulu, qəlb xəzinəsinin gövhəri kimi baxır". Fikrin obrazlı şəkildə ifadəsi, az sözlə geniş məna vermək qabiliyyəti şairin qəsidələrinə də aid xüsusiyyətlərdəndir. Şərq klassik poeziyasının bütün şəkli xüsusiyyətlərindən özünə məxsus bir sənətkarlıqla istifadə edən Füzuli əsərlərini boş və mənasız sözlərlə doldurmaqdan çəkinmiş, ərəb, fars və Azərbaycan dilinin zəngin xüsusiyyətlərini mənimsəyərək hər sözünə, hər bir ifadəsinə dərin məna və orijinal xüsusiyyətlər verməyə çalışmışdı.

**Dil onda yaxşıdır ki, Allahın birliyini söyləsin,
Əgər elə olmasa, ağızda dil olmasa yeydir.
Eşq olsun o kamil Yaradana ki, iki aləm də
Onun cızmış olduğu kainatın əbədi naxışdır.**

Füzuli deyir ki, hər kim ruhun bədəndə necə zahir olmasını, ruh ilə bədənin eyniyyət və fərqlənmə cəhətlərini bilsə, Tanrının da şeylərdə necə zahir olmasını, Tanrı ilə şeylərin eyniyyət və fərqlənmə cəhətlərini bilər və beləliklə, hər kim "özünü tanısa, Tanrısını da tanıyar".

Mütərəqqi fikirlər təbliğ edən şairin dini əsərlərində belə şairin humanist ideyaları, həyatı əməlləri oxucunu təsir altında saxlayır.

Füzulinin tərənnüm etdiyi gözəl, öz təbirincə desək, misilsiz təsir qüvvəsinə malik ideal gözəldir: O, elə gözəgörünməz lətafətə malikdir ki, onun lətafətinin çoxluğunu idrak nəzərə alsaydı, hiss qüvvələri zəifləyər. Bədr zühurunu onun camalı ilə kamala yetirmişdir. O, bir gözəllik sahibidir ki, baxışı, xətti, xalı, qəddi ilə aşıqları cəlb etmişdir. Mələhətdə yeganədir. Bir işıqlı ulduzdur ki, səyyarələrin mərkəzindən ən uzaq nöqtəyə çatıb. Qaməti bir şaxədir ki, ruh bağçasında aşıqların göz yaşını artırıb, böyüyüb.

Onun şeirlərində zəmanədən narazılıq, həyatdan şikayət motivləri də mühüm yer tutur. Orta əsr mühiti, rəzalət və riyakarlıq bütün xalq kimi şairə də o qədər iztirab vermişdi ki, bəzən fikirlərində dünyada düzlük olmadığını qərarına gəlmişdi.

Füzulinin qəsidələrində əxlaqi fikir və qayələr geniş ifadə edilib. "Böyük mütəfəkkirin eşqi, məhəbbəti insan həyatının, insan qəlbə və hissələrinin əsas qayəsi saydığını, eşqin şairin yaradıcılığında tərənnüm edilən başlıca motiv olduğunu demək olar ki, Füzuli irsini tədqiq edən bütün alimlər söyləyirlər. Bu füzulilişünaslıqda şəksiz-şübhəsiz qəbul edilmiş bir məsələdir". Müxtəlif əxlaqi prinsip və qayələrin toqquşduğu bir cəmiyyətdə yaşayıb-yaradan şair bu məsələyə etinasız qala bilərdimi? Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, Füzuli bütün varlığı ilə ülviləşdirdiyi, ləkəsiz bir gövhər qədər saflaşdırıcı

məhəbbəti ən yüksək əxlaqi sifət sayır, ilahi eşqi bütün dünya eşqinin fəvqündə tutaraq, başqa xoşagəlməz əməlləri şeytani əməl olduğunu göstərərək yaramaz işlərdən uzaqlaşmağı məsləhət görür.

Günahdır eşqdən özgə əməllərin hamısı Eyib deyilmi, günah işləyib olum rüsva?

Qəsidələrdə həsəd əhli, paxıl və alçaq adamlar xeyirxah insanlara, nəcib və ali şəxslərə qarşı qoyulur. Burada təmiz əxlaqi sifətlərə malik insanlar çirkin adamların fasiləsiz hücumuna məruz qalırlar.

Məzəmmət əhli bizi dəhrdə edər təhqir, Nə vəsldən bir əsər var, nə rəhmdən bir əsər.

Yaxud:

Kədərlənir ürəyim tənələr eşitdikcə, Odur ki, dinləmirəm təni, vermirəm mənə.

Füzulinin əsərlərindəki surətlərin çoxu köməkətsizdir. Daxilən böyük, namuslu və vicdanlı insanlar əksərən tək, kimsəsiz təsvir olunur. Mərd insanların köməkəzliyi bir neçə səbəblə əlaqədardır. Əvvəln Füzuli göstərmək istəmişdi ki, bu insanları köməkəz edən yaltaqlıqdan, paxıllıqdan uzaq olmaları, namuslu əməklə yaşamaları, heç kimə boyun əyməmələridir. Füzuli həyatın hər növ haqsızlıqlarına "ədələtsizliyə, hüquqsuzluğa, zorakılığa qarşı" daim əsərlərində qiyam qaldırmışdı.

Riyakarlıq və paxıllıq kimi pis əxlaqi sifətlərin tənqidinə Füzulinin qəsidələrinin, demək olar ki, əksəriyyətində rast gəlmək mümkündür. "Vay olsun o şəxsə ki, riyakarlıqla ömür keçirir" - deyən şair belə şəxslərə, hətta nəsihət etməyi də yersiz hesab edir: xeyirxah və nəcib insanları onlardan uzaqlaşmağa çağırır.

Şair yaradıcılığında insanın əxlaqının təmizliyindən danışaraq, "zatən təbiətim alçaq işlərdən uzaqdır", "fəsad işlərə adət etmədim", "qəlbim həmişə həqiqətə mail olmuşdur", "məcaz zəncirlərinə müqəyyəd olmadım" deyərək oğurluq, tamahkarlıq, mütilik kimi sifətləri pisləyir, faydalı, vəfalı, ədəbli olmağı, fəsad işlərdən uzaq olmağı təbliğ edir, insanları sədaqətə, etibarlılığa, ata-anaya, Vətənə, torpağa, eşqə, məhəbbətə, öz ülvi duyğularına sədaqətə çağırır.

Çox zaman fikirlərini açıq söyləyə bilməyən Füzuli zəmanədən narazılığı cananın cövr və cəfasında çəkdiyi əziyyət və işgəncə pərdəsi ilə örtürdü. Onun qəhrəmanı zamanında hər bir arzusunun maneələrlə üzləşdiyini gördükdə kədərlənir, bir çıxış yolu tapa bilmədikdə cəmiyyətdən uzaqlaşib gizlində yaşamaqla nicat tapacağına ümid bəsləyir: "Paxıllıqdan, cəmiyyətdən uzaqlaşmaqla bir mağarada gizləndim, düşmənlərin qorxusunu bilməmək üçün mənə bu qələdə doğru yol göstərildi". Belə motivlər Füzuli dövründə olan ictimai bərabərsizliyin, zülm və əsarətin nəticəsidir. Məhz bu cür haqsızlıqlar şairi "faniyi-mütləq"ə sığınmağa məcbur edir.

Gətirdi tənqə nakəslər məni, arzum budur daim, Nə mən bir kəslə, nə bir kəs mənəmlə aşına olsun.

Əgər şair bir tərəfdən kədərlənir, dünyadan əl üzüb "üzlət" aləminə (bir tərəfə çəkilib təkbaşına oturma mənasında) sığınmağa can atırsa, digər tərəfdən zülm və haqsızlıqlar dünyasında özünü bütün çirkinliklərin fəvqündə tutur, sənətinə, ideyalarının qüdrətinə, fənası olmayan bir bəqaya çatacağına o qədər inanır ki, bu hal onu sevindirir. Füzulinin fikrincə, "insan faydalı əməlləri ilə cəmiyyətə xeyir verməyi bacarmalı, bununla da özünü tanıtdırır, etibarlı mövqə kəsb etməlidir. Əks təqdirdə onun varlığı kimsə tərəfindən hesaba alınmaz".

Füzulinin adı, irsi nəinki Azərbaycan, bütün Şərqi və Qərbi üçün doğma və əzizdir. Çünki Füzuli yaradıcılığı boyu xalqımızın ən nəcib duyğularını, yüksək və humanist əməllərini təənnüm edən əvəzolunmaz bir sənətkar, böyük bir insan olub.

Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixinin ilk korifeyi sayılan Əhməd Seyidov Füzuli yaradıcılığını tədqiqə cəlb edərək qeyd edir ki, şair "nəğməni səma eyvanının kəməndi, xoş mahnını uca aləmin nərdivanı adlandırır". Musiqinin də inkişafında və təbliğində əvəzsiz xidmətləri olan, "özünün zəngin şeir aləmini musiqi təranələri və sehrli ahəngləri ilə zinətləndirən Füzuli bəzən ustad musiqişünas kimi çıxış edir". O, dərin kamal, ideal və möhtəşəm sənət xəzinəsi sayılan "Rindü Zahid" əsərində musiqinin mənəvi-estetik tərbi-yə gücünü diqqət mərkəzinə gətirib.

Füzulinin müxtəlif məzmunlu əsərlərində, qəzəl və şeirlərindəki estetik təsir imkanları Azərbaycanın korifey sənətkarları tərəfindən daim tərənnüm olunub və bu gün də tərənnüm olunmaqdadır. Ümumxalq şənliklərində, ağır-əziz məclislərdə Füzulinin "Can vermə qəmi-eşqə ki, eşq afəti candır", "Naləndir ney kimi avazeyi-eşqim bülənd", "Şəfayi-vəsl qədrin hicr ilə bimar olandan sor", "Pərişan halın oldum, sormadın hali-pərişanım", "Dün sayə saldı başımə bir sərvə-sərbülənd", "Sərvə-azad qəddinlə mənə yeksan görünür, Nəyə sərgəştə olan baxsa, xuraman görünür", "Pənbeyi-daği-cünun içrə nihandır bədənim", "Heyrət ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni", "Saqiya, cam tut ol aşiqə kim, qayğuludur" və sair əsərlərini görkəmli ifaçılar muğam və təsniflərdə sevə-sevə, duya-duya, ilhamla oxuyublar və bu ənənə yenə də davam edir.